

болашағын түсінуіне жол ашады. Қазақ ойшылдарының дүниетанымында Жерұйық – уақыт пен кеңістікті байланыстыратын, өткеннен сабақ алып, болашаққа бағдар беретін символ.

Асан қайғының «Жерұйық» идеясы негізінде этнотерриториялық тұтастықты сақтауды, халықтың қауіпсіздігі мен бірлігін қамтамасыз етуді мақсат етті. Тәуелсіз Қазақстан үшін де «Жерұйық» идеясы – өткеннің мұрасы ғана емес, болашақтың да бағдаршамы.

Сондықтан Жерұйық философиясы – заман бағытын анықтаудың, болашақты болжаудың және қоғамдық дамуды жобалаудың терең философиялық үлгісі. Ол бүгінгі кезеңде де өзектілігін жойған жоқ, өйткені қоғамның өркениеттік дамуын бағдарлауда әрдайым халық дүниетанымынан туындаған арман-мұратқа сүйену басты негіз болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мағауин, М. Қобыз сарыны. – Алматы: Жалын, 1991.
2. Есім Ғ. Сана болмысы. Жетінші кітап. – Алматы: Ғылым, 1992.
3. Қоңыратбаев, Ә. Қазақ эпосы және түркі әлемі. – Алматы: Ғылым, 2004.
4. Salymatova N. «Analysis of the concept of *zaman* in the Kazakh worldview» // Journal of Philosophy Culture and Political Science. № 3/2025.

ӘОЖ 130.11

ҚАЗАҚЫ РУХ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ОЙ: Т.Ы. ӘБЖАНОВТЫҢ ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНА ҮЛЕСІ

Сарсенбеков Нұрсұлтан Жумабекович

Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті

PhD, ҚХА және ӘГП кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қарағанды, Қазақстан

Екінші курста оқып жүрген кезіміз. Бірде Рақымжанов Бақытжан Қадырұлы сабақ соңында маған: «Сізді Төлеуғазы Ысқақұлы кафедрада күтіп отыр, барып жолығыңыз», – деді. Әлбетте, Т.Әбжановтың бізге дәрістерді тек үшінші курста ғана оқитынын білетінбіз. Сондықтан таңырқап, іштей қорқыныштың болғаны да бар. Сөйтсек, Төлеуғазы Ысқақұлы «Мақал-мәтелдердегі ой мен сөздің диалектикалық байланысы» тақырыбында курстық, кейіннен дипломдық жұмыс жаздыруға студент іздеп, өзге оқытушыларға қолқа салып, өтініш білдірген екен. Осылайша, менің Төлеуғазы Ысқақұлымен алғашқы кездесуім осылай басталған еді. Т.Әбжанов бакалавриатта ғылыми жетекші болды. Т.Әбжанов мен үшін ғылыми ізденістерге алғаш жол ашқан ұстаз. Оның дәрістері, ақыл-кеңестері мен адами қолдауы барлық күмәнімді жеңіп, өз күшіме сенуге жол ашты. Ғылыми-танымдық бағыттағы мақалаларымның газет беттеріне жариялануына бағыт беріп отырды.

Т.Әбжанов – қазақ гуманитарлық дүниетанымда ерекше орны бар аса көрнекті философтардың бірегейі. Ол Қарағанды философиялық мектебінің тұңғыш өкілі әрі сол мектептегі шәкірттері үшін де ғылыми-рухани жетекшісі бола болды. Ол өзінің философиялық әрі қазақ дүниетанымындағы даналықтың әдіснамалық және құндылықтық негіздеріне ерекше назар аудара білді. Ұлттық рухты философиялық тұрғыда пайымдаудың дәстүрін қалыптастыру мақсатында төңірегіне тұтас бір буын болып табылатын зерттеуші-ғалымдарды жинай білді.

Т.Әбжанов қазақ дүниетанымы мен ұлттық рухын зерттеуге айрықша көңіл бөлді. Оның ой-толғаныстарынан И.Кант пен Г.Гегель мұрасымен сабақтастық айқын байқалатын. И.Кант адам ақылының шегін және моральдық борышты мәселе етіп қойса, Т.Әбжанов ар, ұждан, намыс пен еркіндік тұлғаның рухани өзегін құрайтын қазақ философиялық дәстүрінің категориялық негіздерін айқындауға ұмтылды.

Т.Әбжановтың жиі қозғайтын мәселелерінің бірі Г.Гегельдің «Ұлт рухы» (*Volksgeist*) туралы идеясы еді. Т.Әбжанов қазақтың ұлттық рухын жай ғана тарихи мұра емес, тарихтың бағытын айқындайтын әрі дәстүрден қуат алатын тірі күш деп дәріптеді. Ол халық рухы сол ұлттың тілінде, мақал-мәтелдерде, салт-дәстүрде, ойлау құрылымында көрініс табатынын, нақ сол жерде шынайы философиялық категориялар туындайтынын жиі еске салатын. «Қазақ рухының философиясы» еңбегінде Т.Әбжанов: «Тек өзіндік сана, өзін-өзі жете тану арқылы ғана әрбір жеке тұлға халқының рухани дүниесіне зер салып, содан бойына нәр алады. Ал енді өнер, тіл, дін, яғни мәдениеттің барлық формалары, рухты дамытуға, оның мәнін ашуға бағытталған сара жол болып табылады. Рух философиясына осыншама мән берудің және оның аса қажеті екендігін атап көрсетудің негізі қайда

жатыр?» [1: 5 б.] деп пайымдайды. Бұл тұжырым арқылы жеке тұлғаның рухани дамуы тек өзін-өзі тануы арқылы ғана мүмкін екенін аңғарамыз. Бұл ойды Г.Гегельдің «Дух, который знает себя в таком развитии как духа, есть наука [2: 13 б.] көзқарасымен салыстыруға болады. Демек, адам өз болмысын терең түсінбейінше, ол өзінің ұлттық рухани мұрасымен де толық байланыса алмайды.

Адамның рухани дамуының бастауы – өзіндік сана мен өзін-өзі тану. Тұлға өзін терең түсінгенде ғана халқының рухани дүниесіне бойлап, одан нәр алады. Осы тұрғыда жеке мен ұжымдық рухтың өзара байланысы айқын: адам өзін таныған сайын, ол мәдени мұрасын да жандандырады. Өнер, тіл, дін сияқты мәдени формалар – рухтың өзін-өзі ашу жолдары. Тіл – ойдың табиғи құралы, өнер – шексіздікке ұмтылыс, дін – мәннің түпнегізін іздеу. Осы құбылыстардың барлығы рухты тек сана деңгейінде емес, нақты болмыстық формада жүзеге асырады. Рух философиясына ерекше мән берудің себебі де осында: ол адам мен әлемнің байланысын түсіндіретін әмбебап парадигма ретінде мәдениеттің онтологиялық маңызын ашады. Рух өзін танып, мәдени формалар арқылы дамыған сайын, адамзат еркіндікке жақындайды.

Рух философиясына ерекше мән беру – адамның тек әлеуметтік болмысына ғана емес, оның экзистенциалдық, онтологиялық және тарихи мәніне үнілу қажеттігінен туындайды. Демек, рух философиясы – адамның болмыстық мәнін, еркіндікке ұмтылысын және мәдениет арқылы жүзеге асатын рухани тереңдігін ашуға бағытталған ілім.

Осылайша Т.Әбжановтың ұстанымы Г.Гегель пайымдаған диалектикалық оймен ұқсас болды: тарих – еркіндікті саналы түрде тану арқылы рухтың ілгерілеуі. Т.Әбжанов үшін бұл ілгерілеу қазақ дүниетанымының дамуынан көрініс тапты – ауызекі дәстүрден философиялық жүйеге, халық даналығынан ғылыми пайымға, ата-баба жадынан қазіргі заманға дейінгі жолда тарихи сана қалыптаспақ.

Төлеуғазы Ысқақұлы Әбжановтың ұстаздық кеңестері, рух пен мәдениет жайлы тағылымы, шәкірттеріне деген сенімі мен үлгісі – мәңгі жадымызда. Оның ықпалы ғылыми еңбектерінен ғана емес, шәкірттерінің де еңбектерінен анық аңғарылады. Сондықтан Т.Әбжановтың философиялық ұстанымы адамзат тарихының шынайы мәнін құрайтын – еркіндікті саналы түрде тануға негізделген прогреспен мәңгі байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ рухының философиясы. Т.Б. Әбжанов., Сағатова Ә.С., Рақымжанов Б.Қ., Мұқыш Қ.С. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы. 1-кітап, 2003. - 240 б.
2. Г.В.Ф. Гегель Система наук. Часть первая. Феноменология духа. Перевод Г. Шпета. - Санкт-Петербург, Изд-во «Наука», 1992.

ӘОЖ 13.01

ФИЛОСОФИЯ МЕН ФИЛОСОФТАР: «ОЙДА САҚТАЛҒАН ДӘУІР»

Саттарова Фарид Фаттаховна

«Bolashaq» академиясы,

философия ғылымдарының кандидаты, қаумдастырылған профессор

Қарағанды, Қазақстан

Философия мен философтар туралы сөз қозғағанда Қарағандылық философия мектебінің негізін қалаған тарихи тұлғалар, даналық иелері туралы міндетті түрде айту керек. Өйткені, тарих дегеніміз, Карл Ясперс айтқандай, «шынайы болған оқиғалардың уақыттық тізбегі».

Мен 1965 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің физика-математика факультетіне «Физика» мамандығы бойынша оқуға түстім. Институт ректоры ғалым С.Б.Баймурзин ағай болатын. Екінші курстан бастап философия пәнінен философия ғылымдарының кандидаты, доцент, философия кафедрасының меңгерушісі, Қазақстандағы алғашқы әйел философ-ғалым болған М.С. Сагинова апай сабақ берді. Сол уақыттан бастап менің философтармен таныстығым басталды. Оқу бөлімінің проректоры, ф.с.ғ. докторы, профессор Р.А.Клещева, ф.с.ғ.д., профессор Б.К.Қасенов, ф.с.ғ.к. О.Құдышев, т.ғ.к. Қ.М.Бейсембаев, ф.с.ғ.к. О.Н.Нұрғалиев, аға оқытушы Т.Б.Әбжанов т.б философия кафедрасының мұғалімдері болды. Философия әлеміне алғашқы қадамым М.С.Сагинованың жетекшілегімен студенттік ғылыми конференцияларға белсенді қатысуымнан басталды.